

FREUD IN GESPREK MET GOD

Er worden blijkbaar weer toneelstukken geschreven. Na *Art* van Yasmina Reza - bij ons in een voortreffelijke productie van het Raamteater gebracht - is er alweer een Frans auteur die succes oogst met erg interessante dramatische teksten. Eric-Emmanuel Schmitt (°1960), die reeds eerder o.m. *De nacht van Valognes* (1991) schreef - een herinterpretatie van het Don Juan-thema -, liet in 1993 het stuk *De bezoeker* creëren door het Petit Théâtre de Paris. Theater Malpertuis zet dit werk voor het eerst in het Nederlands op de planken in de regie van de Sloveense Tanya M. Zurda.¹

Het uitgangspunt van Schmitts filosofische komedie is een historische situatie. Het stuk brengt Sigmund Freud en zijn dochter Anna op de scène in het jaar 1938. Na de Anschluss begint de nazi-terreur in Wenen steeds meer om zich heen te grijpen. Freud aarzelt of hij de gelegenheid die hem geboden wordt om Wenen te verlaten, kan benutten. Zijn dochter Anna wordt voor een verhoor door de Gestapo opgepakt. In deze context krijgt Freud plots bezoek van een hoogst enigmatisch personage dat overigens in de loop van het stuk verschillende persona's aanneemt. De confrontatie van de oude, zieke Freud met deze figuur die in zekere zin zijn alter ego is, vormt de kern van Schmitts toneelstuk. Zij leidt tot een analyse van Freud zelf en vooral tot discussie over enkele fundamentele vragen waarmee de mens worstelt. Want het mysterieuze personage is behalve een ontsnapte krankzinnige en een belager van Anna, vooral een incarnatie van God.

Schmitt kiest een dramatisch moment uit Freuds leven waarop hij moreel geladen keuzes moet maken. Zal hij in Wenen blijven uit solidariteit met de vervolgd in zijn land of maakt hij gebruik van zijn geprivilegieerde positie om te vertrekken? Het is ook een dramatisch moment omdat zich één der verschrikkelijkste manifestaties van het kwaad voordoet. Dit is een context die noopt tot reflectie over essentiële kwesties zoals de verantwoordelijkheid van de mens zelf en van God.

De Onbekende, zoals hij in de tekst genoemd wordt, kent Freuds verleden en toekomst. Steeds meer blijkt hij een incarnatie van God te zijn. Hij verschijnt echter als een ontwapenende, bijna naïef aandoende persoon, die aldus zichzelf van bij het begin relativiseert. Later in het stuk blijkt dat hij wellicht ook Walter Oberseit is, de ontsnapte mythomaan die door de Gestapo gezocht wordt. En misschien is hij bovendien ook de man van wie Anna zegt dat hij haar elke namiddag volgt. Een en ander brengt natuurlijk Freud maar ook de toeschouwers in verwarring. Het spel met de verschillende persona's relativiseert het godsbegrip en thematiseert de fundamen-

tele onzekerheid omtrent het godsbestaan, want God is voor Schmitt vooral het mysterie. In een interview formuleert de auteur het zelf als volgt:

“In *De bezoeker* spreek ik over het mysterie van God, in *Enigmatische variaties* (Schmitts recentste stuk, gecreëerd in 1996 in het Théâtre Marigny te Parijs) over het mysterie van de Ander in de liefde. Elke keer probeer ik met het mysterie vertrouwd te raken. Ik denk niet dat het universum absurd is, maar ik denk ook niet dat het te vatten is. Evenzo min denk ik dat de Ander geen zin in zich besloten heeft, maar ook niet dat we de Ander kunnen kennen. Ik probeer dus te wennen aan een verhouding met God, met de Ander, te wennen aan een verhouding die onkenbaarheid juist accepteert, die het niet-kunnen-weten accepteert. *De bezoeker* is in wezen een tekst die beweert dat de wereld niet absurd is, maar mysterieus, onkenbaar. Wat is het verschil? Het absurde heeft geen zin of betekenis in zich besloten, het mysterieuze bevat de belofte van een zingeving, maar we zijn niet in staat meer te zien dan die belofte”.²

De Onbekende echoot in het stuk Freuds eigen opvatting over de religie, als zou deze voortvloeien uit de behoefte van de mens om de almachtige instantie van de Vader verder te laten bestaan. Het beeld van de aardse vader wordt a.h.w. “de hemel in geprojecteerd”.³ De figuur van de bezoeker plaatst echter tegenover het beeld van de almachtige en autoritaire vader een vader die liefheeft en die zijn kinderen de vrijheid laat.

De kern van het stuk bestaat uit de confrontaties van Freud met de bezoeker. Het hoogtepunt daarvan is de lange en felle discussie in scène 8 waarin Freud het kwaad omschrijft als “de niet nagekomen belofte”. De ergste van de verbroken beloftes is de beperktheid van de menselijke geest. De onbekende werpt Freud voor de voeten dat de menselijke ellende (de “de rode pest” evenzeer als de “bruine pest”?) voortvloeit uit de menselijke hoogmoed. Freud en de moderne denkers na hem willen de mens slechts verklaren door middel van de mens. Daardoor wordt hij “een gek in zijn cel, die zijn bewustzijn een spelletje schaak laat spelen met zijn onderbewustzijn”.⁴ In dezelfde lange speech stelt de bezoeker nog: “Er zit een stukje God in de mens; en het is dat wat hem toestaat God voortaan te loochenen”.⁵ De aanwezigheid van het goddelijke in de mens wordt bevestigd door de verwijzing naar de absolute schoonheid van Mozarts *Le Nozze di Figaro*. Indien we de Onbekende als de verpersoonlijking van het “stukje god” in de mens en in Freud zien, dan kan men eventueel, zoals regisseur Tanya M. Zurda suggereert, het ganse stuk als een innerlijke monoloog van Freud beschouwen.⁶

De ernst van de in *De bezoeker* ontwikkelde thematiek belet E.-E. Schmitt niet

De bezoeker door Theater Malpertuis. Sam Bogaerts als Freud en Robby Cleiren als de bezoeker (Foto: Norbert Maes).

om er met zwier en lichtheid gestalte aan te geven. Dat heeft o.m. te maken met de ironisch-geestige toon, maar vooral met het concept van de figuur van de Onbekende: een speelse, zichzelf relativierende gast.

Malpertuis speelt het stuk in een realistisch decor dat achteraan een halve cirkel vormt. Daarin zijn achter gordijnen ook spiegels ingewerkt, waarmee af en toe een lichtjes magisch-realistische sfeer wordt opgeroepen. Ook de hierboven vermelde suggestie van de regisseur - dat alles zich in het brein van Freud afspeelt - wordt door deze spiegels ondersteund.

Freuds werkkamer - met als twee kernpunten zijn bureau en de divan - wordt overigens op realistische wijze op de scène gezet: hoog opgestapelde boeken; een bureau vol antieke beeldjes die hij geregeld als magische voorwerpen vastpakt en koestert. Het decor in zijn geheel ademt de juiste sfeer. Alleen de sterrenhemel die Freuds wetenschappelijk kabinet moet verbinden met het oneindige had wellicht iets meer magie mogen uitstralen. Weense muziek, maar ook het dreigende nazi-gedonder, vormen een passend geluidsdecor.

De regie weet de ganse worsteling in de juiste subtiele toonaard te houden: een beetje badinerend tussen filosofie en komedie. Sam Bogaerts' interpretatie van de rol van Freud is vooral afstandelijk, cynisch zelfs. Meer scherpte en lichtvoetigheid zouden de figuur van Freud sterker profileren. Vooral de vertolking van de De Onbekende door Robby Cleiren draagt bij tot de specifieke toonaard.

Vermits De Onbekende nauwelijks een karakter heeft, maar vooral een intellectuele constructie is, vormt deze rol een uitdaging. Robby Cleiren is speels, ontwapenend en ironiserend. Hij suggereert zelfs iets van de gek die Walter Oberseit is. Dit alles belet hem niet om in de eigenlijke confrontatie met Freud ook overtuigingskracht aan de dag te leggen. Het mirakel/goocheltrucje - hij verbrokkelt een sigaar die opbrandt onder een schaalpje en uren later neemt Freud van onder hetzelfde schaalpje een perfect exemplaar - werkt als een knipoog naar het publiek en scherpt de luchtige toon nog even aan. Filosofie en humor: het is een moeilijke en gewaagde combinatie die bij Schmitt aanleiding geeft tot charmant en bruisend conversatietoneel.

NOTEN

- (1) *De Bezoeker (Le Visiteur)* van Eric-Emmanuel Schmitt door Theater Malpertuis, Tielt.
Première: 24 januari 1997 in Malpertuis-aan-zee te Oostende.
Regie en dramaturgie: Tanya M. Zurda.
Vertaling: Sam Bogaerts.
- (2) Informatiebrochure bij *De Bezoeker*, Theater Malpertuis 1996/1997, p. 13.
- (3) E.-E. Schmitt, *De Bezoeker*, International Theatre and Film Books - Theater Malpertuis, Amsterdam en Gent, 1996, p. 54.
- (4) Idem, p. 78.
- (5) Idem, p. 77.
- (6) Informatiebrochure, p. 16.